

Boeken.

ZATERDAG 15/04/2023 DeMorgen.

W.F. Hermans, de speelse schrijver

De grote Nederlandse auteur, misantroop
en mopperaar, had ook een heel andere kant

Delphine Lecompte Geraffineerder dan je denkt **05** / **Thrillerauteur Juan Gómez-Jurado** 'Ik denk met mijn handen' **06** / **Helle Helle** houdt van pauzes en wachten **08** / **The Stinging Fly** geeft lers talent de ruimte **10** / **Carll Cneut** 'Strips? Te vermoeiend' **12**

Willem Frederik Hermans, aan het lezen, op een foto uit het archief van de schrijver in het Literatuurmuseum in Den Haag.

LINA GELIC

Willem Frederik Hermans staat vooral bekend als een zuurpruim en een misantroop. Liefhebbers Max Pam, Hans Renders en Piet Schreuders laten in een rijk geïllustreerd boek de geestige kant van de schrijver zien. 'We hebben aan één stuk door gelachen.'

ONNO BLOM

Zie wilden Willem Frederik Hermans voor de vergoedheid behouden. Dus zagen columnist Max Pam, hoogleraar Hans Renders en vormgever Piet Schreuders, die zich al hun hele leven diepgand met het de schrijver bezighielden, de afgelopen tweeëntwintig jaar elke maandag in de studiezaal van het Literatuurmuseum in Den Haag gebogen over stapels documenten, agenda's, dagboeken, foto's, collages en brieven. Het leverde een uitstrijk en rijkelijk geïllustreerd boek op, een portret van de schrijver op basis van zijn duiklingweldende archief. Het museum met Willem Frederik Hermans.

Willem Frederik Hermans (1921-1995) was een van de meest veelzijdige, geleerde en gevreesde schrijvers van de Nederlandse literatuur. De schepper van een satirisch universum vol moedwil en misverstand in romans als *De donkere kamer van Damokles* en *Woud met slapen*. Een begnadigd denker, essayist en polemist. Maar Hermans was ook een fanatiek brieven-schrijver, fotograaf, verzamelaar van schrijfmachines, vervaardiger van collages en pleisterdrukken, en een ongevaarlijk geestig levensschrijver.

Na allerlei contacten met de Groningse Universiteit nam Hermans in 1973 ontslag als lector geologie aan de Rijksuniversiteit Groningen en verhuisde naar Parijs, van waaruit hij Nederland schreef in de jaren tachtig en bleef kastijden. De laatste jaren van zijn leven bracht Her-

mans door in Brussel, een stad die hem al sinds zijn jeugd inspireerde. Hij zocht er oprommelu markten naar antieke schrijfmachines en fotografeerde art nouveau-gevels. Actueel eenzame woonde hij zelf, in de Atrebastraat 61, net achter het Montgomerieplein. "De Belgen", schreef Hermans later van zijn laatste stukken, "dus ook de Brusselaars, vormen voor mijn gevoel het aardigste volk ter wereld."

Na zijn dood in 1995, Hermans niet te meten Brussel maar in een Utrechtse stekerbuis, in zijn gedoemde vaderland - werd zijn geïllustreerde persoonlijke archief overgebracht naar het Literatuurmuseum in Den Haag. Het was niet toegankelijk. Behalve voor zijn biograaf, Willem Onnespeer, wiens biografie in 2013 en 2015 in twee delen verscheen. En voor de wetenschappelijke cursus van het Huygens Instituut, die de vierentwintig delen van Hermans' volledige werken van een uitgebreide verantwoording voorzagen. Na het verschijnen van het laatste deel, afgelopen jaar, dreef de het archief weer op slot te gaan.

Hoe is het idee voor jullie boek ontstaan?

Pam: "Ten jaar of drie geleden zat ik met Hans bij bespreking Keyzer in Amsterdam. Ik zei: Willem Frederik Hermans raakt in de vergetelheid. Een catastrofe. We moeten iets doen."

Renders: "Daar was ik het volkomen mee eens. Niet al een weten kandidaten van derviguit de dienst mees niet meer wie Hermans is, zelfs aan universiteiten slaagden er niet in om

studenten te interesseren voor zijn werk. Ook niet voor Harry Mulisch en Gerard Reve trouwens."

Pam: "Alle Nederlandse literatuur van voor het jaar 2000 lijkt wel verdwenen uit het geheugen, opgeslokt als een Tijper Oub, een lichte en motorig vliegengedrag. In de Bernadadriehoek."

Renders: "Dus wilden we een boek maken, een documentaire op papier, om te laten zien wat de unieke, creatieve en fantasierijke kunstenaar Hermans was. Daarop hebben we Piet Schreuders erbij gevraagd, die al dat beeldmateriaal geweldig kon vormgeven."

Hoe verkregen jullie toegang tot het archief?

Renders: "We heid en Gard van Eyleenburg, de toenmalige voorzitter van het WFH, het Instituut da kennis en belangstelling voor het oeuvre en de persoon van Willem Frederik Hermans u ij bewonderen. Een brief geschreven met ons plan. Tot onze verrassing was hij onmiddellijk enthousiast. We moesten een eenvoudige contract tekenen dat we niets zonder toestemming van de erven Hermans naar buiten mochten brengen en kreeg exclusieve toegang. Van Eyleenburg zei: 'Ik zorg dat de familie op afstand blijft.'"

Pam: "Vervolgens zijn we naar De Bezige Bij gegaan. Maar die wilden het helemaal niet uitgeven. Die zagen niet ons boek, niet als met de miljoenen subsidie verslindende uitgave van Hermans' volledige werken, een delische aankomen. Wij zijn daar geen tweede bevreesd voor."

Renders: "Dat kwam ook doordat wij hebben gezegd: 'Is hamee vooral een grappig boek worden. De Bij wilde een ernstig boek. Toen zijn we naar Jaco Groot van De Harmonie gegaan. Die wilde wel. En meteen! Jaco heeft de afgelopen decennia een aantal boeken met Hermans gemaakt, om te beginnen zijn *Fotografie*. Hij begrijpt het."

Schreuders: "Jaco Groot, wiens vader een tuidersbedrijf had, verkocht aan Hermans bleembollen voor in zijn ruime tuin om zijn villa in Haren en trok de kosten af van des schrijvers royaltij."

Op 25 september 1969 schreef Hermans aan Groot: "Hierbij vindt u de bestelling aan tulpen, narcissen, krusen en hyacinten, die mijn

'IN 'DE SLIMSTE MENS' WEET MEN NIET MEER WIE HERMANS IS, ZELFS AAN UNIVERSITEITEN SLAGT MEN ER NIET IN OM STUDENTEN TE INTERESSEREN VOOR ZIJN WERK'

HANS RENDERS

Op Brusseleroornmelmarkten ging Hermans steenvast op zoek naar schrijfmachines, die hij fanatiek verzamelde.

© PIET SCHREUDERS

vrouw wil doen, om onze omgeving die geheel uit Brusselse vadersen, betrouwen pakhuizen, uit hun niks gevallen meteorieten en blinde muren bestaan, wat op te vrolijkken.

Hoe zijn jullie te werk gegaan?

Renders: "We hebben al het materiaal uit de hands van het Literatuurmuseum naar de leeszaal laten komen. Ieder van ons zal achter een aparte tafel en selecteerde wat interessant zou kunnen zijn. Alleen al de correspondentie van Hermans telt meer dan dertig sterke tekende meters. We hebben elke brief in handen gelaten. En we konden het vaak niet laten om die hand voor te lezen aan de andere twee."

Schreuders: "Het was wel een makkelijk kiezen, omdat Hermans' archief zo'n goed gevuld materiaal was. Maar we hebben onze intuïtie gevolgd, en ontvonden er al twee mapjes met titels als 'Met Hermans in de auto', 'Mot met Mullisch', 'Gron lagge ouwevrijvenpraatjes', 'de esthetische moeijlichkeiten van het woord ku', 'Een sikkkelachtige Welnebaanbaldler', 'iets over geld' en 'In ongenade'."

Renders: "De een had meer zin om over dit te schrijven, de ander meer over dat. We lazen elkaar teksten en vulden die aan. Nee, we hebben de teksten niet afzonderlijk oader tekenden. Het is een gesamtwerk."

Pam: "We hebben aan één stuk door kethard gelachen."

Habben jullie ja, als drie witte heren van een zekere leeftijd, bij de keuze wel afgevraagd of iemand zich in dit tijds-gewricht door Hermans gekwetst zou kunnen voelen?

Renders: "Jij vraag er nu naar... Nee, hoor, Noot. Dat is natuurlijk heel erg. Op de universiteit verlies ik de moderne normaal geen seconde uit het oog. Maar dit was vakantie. Het enige wat meid was: is het akkur en is het grappig?"

Pam: "Een esthetisch oog is veel anders. Interessant dan een esthetisch oog als het om kunst en lit. natuur gaat."

Schreuders: "We hebben ons boek zo goed gemaakt als we konden. Zo mooi mogelijk uitgevoerd, nauwkeurig gedocumenteerd. Dat is het. Mocht blijken dat het niet goed valt, dan is dat gods"

'WE HADDEN AL SNEL MAPJES MET TITELS ALS 'MET HERMANS IN DE AUTO', 'MOT MET MULLISCH', 'DE ESTHETISCHE MOEIJELIJKHEDEN VAN HET WOORD KU' EN 'IETS OVER GELD'

PIET SCHREUDERS

'HIJ ZOU EEN VERVELLENDE MAN ZIJN GEWEEST, EEN ZUUR-PRUIM, EEN SCHOOLMEESTER, EEN MISANTROOP, EEN TERRO-RIST. DAT WAS HIJ SOMS OOK, MAAR ZEKER NIET ALLEEN'

MAX PAM

Hermans' perskaart, toen hij meewerkte aan Vrij Nederland.

Bio

Willem Frederik Hermans

- geboren in 1921 in Amsterdam overleden in 1995 in Utrecht
- Nederlandse schrijver van vooral romans en novellen, was ook doctor in de wis- en natuurkunde
- wordt samen met Gerard Reve en Harry Mulisch gerekend tot de Grote Drie de drie belangrijkste naoorlogse Nederlandse schrijvers
- als politicus (Mandarijnen op zwavelzuur, 1964) viel hij op door zijn sarcasme en groot gevoel voor humor
- bekende werken: De tranen der academie (1949), Het behouden huis (1952), De donkere kamer van Damocles (1958), Nooit meer slapen (1966)

© LINA KOLC

Schreuders: "Of het nu een brief aan zijn tando is was, of een essay voor Mandarijnen op zwavelzuur waarin hij iemand noemde pauze hielden, het ging hem om het plezier van het schrijven. Dat plezier in elke zin. Daarom begint het boek ook niet een opmerking van Hermans uit 1976: 'Het is verbaasend hoeveel hoe weinig plezier er in Nederland eigenlijk in het schrijven bestaat. Bijna niemand schrijft en degenen die het wel doen, weten niet waarover ze moeten schrijven en schrijven dus allemaal over hetzelfde'."

"Mandarijnen op zwavelzuur is de leidraad geweest voor hoe we ons eigen boek willen vormgeven. Hermans gaf Mandarijnen in 1963 uit in eigen beheer. Hij beschreef er een nauwkeurig kwadratisch formaat voor: 24 bij 24 centimeter. Zo had hij zijn wensen opgevoerd. Toen bleek dat zijn drukker (in niet aan hem, Hermans maakte steeds naam met de drukker - op zichzelf weer heerlijk materiaal. Maar zijn plan werd niet uitgevoerd. Als eerbetoon aan zijn idee hebben wij dat wel gedaan. Een vierkante boek. Het is eigenlijk een onhandig formaat. Lees niet prettig. Maar ik geloof toch dat het heel mooi is geworden."

Pam: "Vanaf het moment dat ik Mandarijnen op zwavelzuur openstreefde - ik moet een jaar of 16 zijn geweest, mijn vader had Hermans gebeld om een exemplaar voor mij bij hem te bestellen - was ik verlucht. Een boek met rare plaatjes, grappige plaatjes, beleefde plaatjes. Hier was iemand aan het woord die een heel andere toon aansloeg, iemand die er soms op uit leek te zijn te vernieuwen. En die tegelijk onweerstaanbaar humoristisch was."

Jullie boek is een legendoek.

Renders: "Hermans was zoveel meer dan alleen een beschrijver van moedwil en misverstand. Hij was juist een lieve, ontroerende man. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn contact met kinderen. Oorbuikend is de correspondentie met een leerling nadat Hermans maar leerling dom en lui had genoemd. Ze stuurde hem een aantal reacties van haar leerlingen toe - 'Pam wat weet jij er nou van? Hij is niet eens op de mavo!' en toen bond Hermans in, zoals hij bijna altijd heel aardig op schoolkinderen reageerde. Aan een schoolier uit Limburg die wilde weten of Dorbeck uit De donkere kamer van Damocles nu echt bestaat (leech een halve natie van Osewoudt is, stuurde Hermans een handgeschreven kaartje: 'Ja hoor, ik bestond Dorbeck.'"

Pam: "Of neem zuster Cecilia Beke uit het franciscanessenklooster te Oirschot, die op 50-jarige leeftijd een scriptie over het werk van Herman wilde schrijven. De naam sonde alle verwilten op die Hermans de katholieken maakt: zij zijn onwetend, schijnheilig en onstandvastig. Om van de Katholieke Volkspartij, de grootste partij te maken, planden zij zich op betonnen voor, zonder rekening te houden met de uimte in Nederland. Zuster Cecilia vroeg of Herman haar thuis in Haren wilde ontvangen, zodat zij hem enkele prangende vragen kon stellen. Dat in ochtend werd door Hermansens zijn vrouw Emmy voorstel om vasten. En ze had voor Hermans een door de monniken van vaardig (teddybear) meegenomen, omdat hij in zijn autobiografie had geschreven: 'Teddybear is mijn enige vriend.'"

Herman schreef haar op 5 mei 1970: "Een waarde Zuster, ik hoop dat u niet te veel verwachtingen zult koesteren over de toelichting die ik u mogelijk zou kunnen geven. Sedere lezer verliest zich in een boek op zijn eigen manier en in laatste instantie dient de schrijver zich daar bij neer te leggen. Als hij meent verweerd begrepen te worden, zal hij de fout in de eerste plaats bij zichzelf dienen te zoeken. Hiermee wil ik niet de indruk wekken dat u mij totaal verkeerd zoudt hebben begrepen. In begrip deel."

Hermans was altijd geestig, ook als het hem ernst was.

Renders: "Neem geld, ook een zeer belangrijk onderwerp voor de schrijver. Nadat zijn ziekte 'de beste cransasir Ojira de declaraties van Hermans' Franse dokterszwaak had voldaan, begon hij te klagen dat er een loersverschil was tussen de dag dat hij zijn rekeningen instuurde en het moment dat die werden terugbetaald. De Franse franc was in die twee dagen zoveel minder waard geworden, dat Hermans vond dat hij voor 18 cent bestoken was."

Wat vonden jullie jóg rooiate ontdekking?

Schreuders: "Voor Hermans zijn camera gebroekte als het bleef. In het archief vonden we zijn dagboek van een reis naar Zweden in de zomer van 1960. Uit verveling maakte hij een foto uit het raam van hotel Plaza in Stockholm. In november van hetzelfde jaar schreef hij een vreemd drugsverhaal, dat dezelfde titel droeg als zijn latere roman: 'Nooit meer stapen'. De hoofdpersoon kijkt uit het raam van zijn hotelkamer naar de klok en de barokke beeldhouwwerken in de façade van het gebouw aan de overkant. 'De dikke naakte vrouwen van goud, die de klok flankeren, weerkaatsen de rode zon op haar rondingen. Hij ar openvullen die en liggen over elkaar; de onderbenen zijn breege draad tot knurttrekken die zich in de daklijst hebben gebaard.' Er wordt exact beschreven wat je op de foto ziet. Zelfs de tijd klopt. De klok in het barokke kneppetje aan de overkant staat op vijf over negen. Dat is toch een vondst!"

Renders: "Wat ik omhuwend vond, is dat Hermans zijn hele leven naar het zuiden heeft verlangd. Hij wilde niet pas weg uit Nederland toen hij in Groningen in allerlei conflicten verzeild raakte. Al in 1950 solliciteerde hij naar de post van directeur van een studentenorganisatie in Parijs. Omdat hij ook wel begreep dat hij daarvoor totaal ongeschikt was, schreef hij zijn vrouw Emmy naar voren: 'In de omgave met jonge vrouwen is zij zeer actief!'"

Pam: "Wat weinig mensen weten, is dat Hermans zich ook erg interesseerde voor drugs, en maar al te bereid was de werking daarvan te onderzoeken. Op het Boekenbal van 1961 besp hij de psycholoog en schaker Johan Burndred tegen het lijf, die experimenteel met LSD. Hermans zei tegen hem: dat wil ik ook. Kun je me langzamerhand schaker Burndred, Simon Vinkenoog diende soms als de dealer van Hermans. Hij voerzag hem van mesalitie en kreeg als dank een exemplaar van Mandarijnen op zavelzwaar met de opdracht: 'Voor Simon Vinkenoog, martelaar voor de H. Maria Jriana!'"

Zou Hermans zelf jullie boek hebben goed gekeurd?

Pam: "Als hij niet had gewild dat we zijn boek zouden maken, had hij zijn archief wel vernietigd. Als je dat niet doet, weet je dat er iets mee zal gebeuren."

Schreuders: "Het merkwaardige van dit archief is, dat het nooit is uitgeweid voor het naar het Literatuurmuseum is gebracht. Weaken privé zinnen door elkaar. En wat privé is, dat wilken

Dagelijks leven in Amerika I, technicolormontage van Hermans' hand (ca. 1952).

Dagelijks leven in Amerika II, technicolormontage (ca. 1952).

de er van eigenlijk niet in het boek. Hermans maakte gebruik van de lijsten van zijn foto's en dia's. Samen zijn dat er wel vijftien duizend. Bij sommige staat een 'F' in de kladlijn. Dat betekent 'familie'. Als we daar uit iets wilden kiezen, kon het wel eens moeilijk worden."

Pam: "Er zat een serie prachtige foto's in van Emmy, Hermans' vrouw. Op een foto draagt ze avondkleding. Beschiet die nou, ik snap dat wel, kinderen vinden die gedachte lastig dat hun ouders ook naar iets hebben gedaan dat naar erotiek zweet."

Renders: "Het viel allemaal erg mee, Max! Ze was uiteindelijk uitaar één ding dat niet mocht, en dat was een foto die Herman maakte van zijn zoon Rupprecht met een canis op schoot."

Schreuders: "De canis is privé."

Renders: "Het was eigenlijk nog mooier. Het mocht niet die canis zijn."

Schreuders: "Rozen mogen wel. Dat komt doordat Hermans daar zelf over schreef, poeziefot'n's maakte. Dat is een echt Hermans onderwerp. Maar canis: nee."

Beschouwen jullie je eigenlijk als hermannalanen? Dat is toch ook een woord voor een fan die...

Schreuders: "..., volknaam van het padje is '6.

'OF HET NU EEN BRIEF AAN ZIJN TANDARTS WAS OF EEN ESSAY WAARIN HIJ IEMAND IN DE PAN HAKTE, HET GING HEM ALTIJD OM HET PLEZIER VAN HET SCHRIJVEN'

PIET SCHREUDERS

Frederik Hermans reed zijn sportwagen, een Austin Healey 3000 MKII. In de prak tegen een vrachtwagen van Fyffes, vol geladen met bier en wien Orgelegen, echt waar."

Schreuders: "Het kan ook goed sloopert. Als student was ik helemaal vervuld van de wereld van Hermans. Mijn eerste blaadje, 'Wolfskrabber', was geïnspireerd op Hermans' gelijknamige gedichten zijn roman De vrouwen der ucto's. Hij werd op de radio naar mijn onbeholpen tijdschriftje gevraagd en zei: 'Wat vind ik een heel leuk en spits idee van die meneer Schreuders. Aan Hermans werd gevraagd of hij in de wolkentorber, een futuristische flat van twaalf verdiepingen aan het Amsterdamse Victorieplein, had gewoond. Nee, zei hij, om het gebouw te beschrijven ben ik er niet eens sniks bliuregekomen. Ik heb daarvoor mijn perskaart van Vrij Nederland gebruikt. Dit was vind ik in het archief vijf jaar later? Die perskaart dat was een of hoerend moment."

Hermans had een spetise kant, zeggen jullie. Maar hij speelde met zijn tegenstanders als een kat met een muis.

Pam: "Zoveel medelijden hoef je niet de slachtoffers van Hermans niet te hebben. De meesten hebben het er maar gemerkt. Hij kreeg eens door de filosoof Cornelis Verhoeven een bundel artikelen opgeschuurd. Daarop schreef Hermans van terug: 'Zeer grachte Heer Verhoeven, mijn oprechte dank voor de toezending van uw opstellenbundel Blijna NIEIS. Men krijgt maar zeld een geschied in handen waar van de inhoud zo voldoende gedekt wordt door de urel."

Zelfs zijn beste vrienden konden bij Hermans elk moment in ongenade vallen.

Pam: "De manier waarop Hermans de regisseur Fons Rademakers de vriendschap opzette, was buitengewoon pijnlijk. Het ging om een futititeit, een uit zijn verhalen gete opmerking van Rademakers in een interview. Daarop schreef Hermans geen brief aan Rademakers maar aan zijn vrouw Lily en ging haar badine-rend met 'u' aanspreken. Onaangenaam."

Schreuders: "Hermans was in wezen een verlegen man. Hij zou nooit naar Fons Rademakers gaan en zeggen: laten we lieter eens over hebben. Hij ging achter de schrijfmachine zitten en tate iets vertelgends. Op palter roest alles klappen. Volgens Hermans klopte dit niet. Dan moest het maar afgelopen zijn met de vriendschap. Het was zelfbescherming."

Renders: "Hermans kon niet op zijn schreden terugkomen. Als hij gelijk had, wilde hij ook gelijk krijgen."

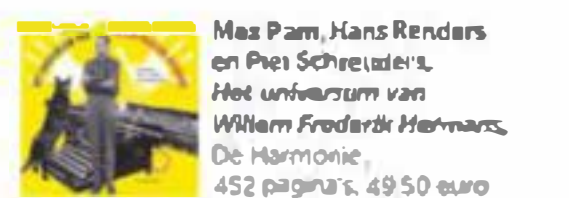
Pam: "Hermans heeft na zijn conflict met de boekwettenschapper Frans Janasens, zijn eigen lichteironie (Johann Peter Eckermann #1792-1854) was een vriend en naast medelidder van de Duitse dichter Goethe, net), nog opgebeld. Het lukte hem niet om de vriendschap te herstellen. Verleget, ja misschien, maar hij schoude tekort op zijn momem. Kon geen empathie tonen. Frans Janasens heeft daar tot op de dag van vandaag last van. Dat is volgens mij niet aardig, maar ja."

Renders: "Dns boek is een ode aan de humor van Hermans, maar geen heiligenleven."

Wat een geluk dat Hermans zijn leven zo goed heeft gearchiveerd en vonnggegeven.

Schreuders: "Bijna iedereen die hem iets vroeg, kreeg antwoord. En hij maakte doorslagen. Vanaf 16 januari 1973 een brief naar Bezige Bij uitgever Geertjan Lubberhuizen - stuurde Hermans bijna geen brief of kaart wonder die te stempten met een datumnummerator, een zwaaï stempelepparaat met een houten handvat die hij ergens op een rommelmarkt op de loop moet hebben gekij. De datumnummerator bleek nog te bestaan. We hebben een fotograaf naar Ruprecht, de zoon van Hermans, gestuurd om dat ding voor ons boek te fotografieren. Ruprecht heeft toen nog eenmaal het stempelepparaat ingedrukt. Op een papertje verscheen het nummer: 4344, een sterrelje en de datum: 19 april 1995. Dat was de dag waarop Hermans uit Brussel naar een Nederlands ziekenhuis werd getreden en nooit meer thuis zou komen."

Het bestaan van een hermannaan is walgisch. Ook hem - het zijn bijna alleen maar manen - overkomen allemaal gruwelijkeheden in het sadistisch universum. Pam: "Alles kan altijd erger. Schrijvers glijden gewoonlijk uit over een twaanerrecht Willem

Max Pam, Hans Renders en Piet Schreuders. Het universum van Willem Frederik Hermans. De Harmonie, 452 pagina's, 49,50 euro